

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

УДК 346.9

<https://doi.org/10.31548/law2020.02.012>

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В.О. КОВЕРЗНЕВ, доктор юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова
НАН України
E-mail: v.koverznev@ukr.net

Анотація. Автором статті наголошено, що проведена в Україні судово-правова реформа 2016–2017 рр. в цілому дозволила забезпечити імплементацію до національного законодавства сучасних міжнародно-правових стандартів судового захисту прав учасників господарських відносин, що виступає надійною гарантією сталого розвитку держави на подальші роки.

Водночас, проведене дослідження положень нової редакції Господарського процесуального кодексу України дозволило виявити деякі недоліки в законодавчому забезпеченні господарського судочинства та сформулювати пропозиції, спрямовані на їх усунення, що сприятимуть покращенню ефективності захисту порушених прав суб'єктів господарських відносин та перешкоджатиме зловживанню процесуальними правами несумлінними учасникам процесу.

Зокрема обґрунтовано: необхідність удосконалення процедури представництва в господарському суді по незначних справах шляхом надання штатним юрисконсультам, які не мають статусу адвоката, права представляти інтереси суб'єкта господарювання в суді на підставі довіреності; доцільність розширення повноважень експертів з питань права та надання їм повноважень надання висновків з питань змісту та тлумачення норм національного права; встановлення можливості скасування судового наказу за заявою боржника лише в разі доведення боржником його неправильності або незаконності; надання господарському суду права залишати позовну заяву без розгляду за відповідною заявою позивача на будь-якій стадії судового розгляду, а також права зупиняти провадження в справі до набрання законної сили судового рішення в іншій справі, що розглядається в порядку господарського, цивільного чи адміністративного судочинства, якщо це впливає на розгляд справи; доцільність скасування інституту нарадчої кімнати; необхідність зміни процедури перегляду справи за нововиявленими або за виключними обставинами шляхом відокремлення процедури розгляду заяви про перегляд справи за нововиявленими або за

виключними обставинами від процедури повторного розгляду справи, в разі скасування судового рішення за нововиявленими або за виключними обставинами; потребу наділення господарського суду повноваженнями скасовувати незаконні рішення державних і приватних виконавців за результатом наслідок розгляду скарг сторін виконавчого провадження на їхні рішення та дій.

Ключові слова: господарське судочинство, верховенство право, ефективний судовий захист

Актуальність.

Законодавчі зміни, ухвалені Верховною Радою України восьмого скликання в рамках проведеної судово-правової реформи 2016–2017 рр., в цілому забезпечили імплементацію до національного законодавства сучасних міжнародно-правових стандартів судового захисту прав учасників господарських відносин, що є надійною гарантією сталого розвитку держави на подальші роки («Господарське законодавство України...», 2019: 217–269).

Втім, дослідження положень чинного Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), який визначає юрисдикцію господарських судів і встановлює порядок здійснення господарського судочинства, свідчить про наявність в цьому Кодексі окремих норм, які знижують ефективність судового захисту прав учасників господарських правовідносин, що обумовлює потребу його удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Не зважаючи на те, що теоретична розробка основних положень господарського права знайшла своє відображення в працях вітчизняних науковців-господарників, зокрема, О.А. Беляневич, О.М. Вінник, Р.А. Джабраїлова, О.Р. Кібенко, І.В. Лукач, В.К. Мамото-

ва, В.Г. Олюхи, О.П. Подцерковного, В.А. Устименка, В.Ю. Уркевича, В.С. Щербини та інших, останні зміни в господарському процесуальному законодавстві суттєво змінили характер і процедуру господарського судочинства, запровадили нові процесуальні інститути, при цьому залишили поза увагою представників школи господарського права, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є дослідження нових положень та інститутів господарського судочинства, закріплених у ГПК України, виявлення недоліків правового регулювання та напрацювання пропозиції, спрямованих на їх усунення, що має теоретичне та практичне значення.

Результати.

Аналіз положень чинного ГПК України дає підстави для висновку, що попри його відповідність у цілому міжнародним стандартам здійснення судочинства, в кодексі існують окремі норми, які надають несумлінним учасникам справи зловживати своїми процесуальними правами з метою затягування розгляду справи і, як наслідок цього, – ускладнюють захист прав суб'єктів, які звернулися до господарського суду.

Так, за приписом ст. 16 ГПК України учасники справи мають право користуватися правничою допомогою,

яка надається виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом.

Статтею 58 ГПК України встановлено, що при розгляді малозначних справ представником у суді може бути особа, яка не має статусу адвоката.

Відповідно до частини п'ятої ст. 12 ГПК України малозначними є справи у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (1) та справи незначної складності, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (2).

Таким чином, у господарському суді представником учасника справи, що не є малозначною, може бути лише адвокат.

Необхідно відмітити, що більшість суб'єктів господарювання мають у своїй структурі юридичні служби або штатних юрисконсультів, які спеціалізуються на практичному застосуванні господарського законодавства. Запровадження представництва в судах суб'єктів господарювання по малозначним справам виключно адвокатами, переважна більшість яких займається загальною юридичною практикою і не обізнані із специфікою застосування господарського законодавства, що регулює окремі сфери господарювання, є помилковим, оскільки на практиці призводить до погіршення захисту прав таких суб'єктів.

Вказану проблему не усунуто нещодавнім внесенням змін до частини третьої ст. 58 ГПК України («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України...», 2019) та запровадженням інституту самопредставництва, яким передбачено, що юридична особа незалежно від по-

рядку її створення бере участь у справі через свого представника або через керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту), оскільки чинний ГПК України не визначив, які саме документи підтверджують право фізичної особи здійснювати самопредставництво юридичної особи.

Зазначене призводить до формування судами різної практики з питань самопредставництва. Зокрема, в одних випадках суди допускають особу до участі в справі на умовах самопредставництва юридичної особи на підставі положення про структурний підрозділ юридичної особи і посадової інструкції працівника, за умови відображення у цих документах права особи здійснювати самопредставництво юридичної особи; в інших випадках суди вимагають, щоби інформація про наявність у конкретної особи права на самопредставництво юридичної особи в суді була зазначена в Єдиному державному реєстрі, що впливає й з положень пункту 13 частини першої ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань.

За таких обставин, уявляється доцільним внести до ст. 58 ГПК зміни, що надають право штатним юрисконсультам суб'єктів господарювання, які не мають статусу адвоката, представляти інтереси цих суб'єктів у господарських судах на підставі довіреності, незалежно від категорії справи.

Новелою ГПК України є введення до кола інших учасників справи експерта з питань права, яким може бути особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права (ст. 70).

За змістом ст. 108 ГПК України експерт у галузі права має право на-

давати суду висновок щодо застосування аналогії закону, аналогії права (1); змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі (2).

Отже, за чинним ГПК України експерт з питань права не може надавати суду висновок щодо змісту та тлумачення норм національного законодавства, що значно обмежує можливість використання в господарському суді наукового потенціалу вітчизняних наукових шкіл і окремих науковців, які мають визнаний авторитет.

Тому, в пункті 2 ст. 108 ГПК України після словосполучення «змісту норм іноземного» необхідно доповнити словосполученням «та національного», що надасть господарським судам України можливість використання висновків експертів з питань змісту та тлумачення не лише норм міжнародного права, але й норм національного права, що сприятиме покращенню якості господарського судочинства.

ГПК України запроваджено інститут наказного провадження, який передбачає видачу судового наказу за вимогами про стягнення грошової заборгованості за договором, укладеним у письмовій формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ст. 148). Особливістю наказного провадження є швидкість вирішення справи, оскільки суд розглядає заяву стягувача про видачу судового наказу протягом п'яти днів з дня її надходження, без повідомлення заявника і боржника та проведення судового засідання.

Інститут наказного провадження забезпечує значне скорочення строків розгляду малозначних справ про стягнення заборгованості за договором, укладе-

ним у письмовій формі, тобто справ, в яких вимоги стягувача підтверджуються беззаперечними доказами.

Втім, за частиною третьою ст. 158 ГПК України, у разі подання боржником заяви про скасування судового наказу суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження.

Підставою для повернення заяви боржника про скасування судового наказу є лише подання суду неналежно оформленої заяви, яка за формою та змістом не відповідає вимогам частини третьої ст. 157 ГПК України.

Таким чином, ст.ст. 157, 158 ГПК України встановлено правило безумовного скасування судом раніше виданого судового наказу, в разі подання боржником заяви у встановлений цим Кодексом строк і встановленої форми, що фактично зводить нанівець переваги наказного провадження, при цьому надає несумлінному боржнику можливість зловживати своїми процесуальними правами та вимагати скасування судового наказу навіть у тих випадках, якщо такий наказ відповідає вимогам справедливості та законності, при цьому підтверджений належними та допустимими доказами, які не спростовано боржником.

Вищенаведене свідчить про потребу зміни редакції частини третьої ст. 158 ГПК України та встановлення можливості скасування судового наказу лише за умови доведення боржником його неправильності або незаконності.

Частиною третьою ст. 195 ГПК України передбачено, що суд не вправі зупиняти провадження в справі на стадії її розгляду по суті з підстав,

передбачених пунктом 5 частини першої ст. 227 (об'єктивна неможливість розгляду справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного провадження, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства) і пунктом 2 частини першої ст. 228 цього Кодексу (призначення судом експертизи); такі дії суд може вчинити лише під час проведення підготовчого засідання.

Вказане положення не сприяє покращенню якості правосуддя, оскільки потреба проведення по справі судової експертизи може виникнути й на стадії розгляду справи по суті, коли підготовче провадження вже закрито, що на практиці є доволі поширеним явищем.

Крім того, норма частини третьої ст. 195 ГПК України фактично зобов'язує суд розглядати господарську справу по суті в тих випадках, коли такий розгляд є тимчасово неможливим з об'єктивних причин, які безпосередньо впливають на правильне розв'язання судом господарського спору.

Тому уявляється правильним виключення положень частини третьої ст. 195 ГПК України.

Згідно з пунктом 5 частини першої ст. 226 ГПК України господарський суд залишає позов без розгляду за заявою позивача, яку подано лише до початку розгляду справи по суті. Отже, у випадку, якщо суд вже розпочав розгляд справи по суті, позивач позбавлений права подати таку заяву.

Наведена норма суперечить принципу диспозитивності господарського судочинства, який закріплює право позивача на власний розсуд розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору, без обмеження цього права певними стадіями судового процесу (ст. 14).

За таких обставин, з пункту 5 частини першої ст. 226 ГПК України словосполучення «до початку розгляду справи по суті» слід виключити.

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій, а також швидкоплинності національного законодавства збереження положення частини першої ст. 220 ГПК України (таємниці нарадчої кімнати), якою передбачено, що під час ухвалення рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу, є не тільки недоречним, але й таким, що шкодить правосуддю.

Зокрема, аналіз частини першої ст. 220 ГПК України дає підстави вважати, що після виходу до нарадчої кімнати суддя не вправі фізично покидати її до ухвалення судового рішення. Варто зазначити, що враховуючи складність господарських відносин і законодавства, що їх регулює, дотримання вказаних приписів є практично неможливим з огляду на те, що окремі судові рішення ухвалюються судом упродовж тривалого часу, який може рахуватися днями та навіть тижнями. У цей час суддя, який перебуває у нарадчій кімнаті, вивчає законодавство та судову практику; він може радитися з колегами про практику розв'язання аналогічних спорів; приймає їжу та ходить додому на відпочинок, що формально утворює склад порушення судом таємниці нарадчої кімнати в розумінні наведеної вище статті.

Проте фізичне покидання суддею свого робочого кабінету, який використовується як нарадча кімната під час роботи над судовим рішенням по справі, не свідчить про порушення таємниці нарадчої кімнати під час ухвалення судового рішення, за умови, що суддя не повідомляв іншим особам про те, яке він збирається ухвалити

рішення, а також про мотиви його ухвалення до моменту офіційного проголошення судового рішення.

Втім, існування частини першої ст. 220 ГПК України в нині чинній редакції формально надає будь-якому учаснику справи вимагати скасування рішення суду, яке ухвалювалося протягом часу, який перевищує один робочий день, з підстав порушення суддею таємниці нарадчої кімнати, оскільки є очевидним той факт, що весь цей час суддя фізично не міг перебувати в нарадчій кімнаті через потребу задоволення своїх фізіологічних потреб, а також потреби відпочинку тощо.

Виходячи з цього, норма частини першої ст. 220 ГПК України підлягає виключенню.

Встановлений ГПК України порядок перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами створює для суду, який переглядає таке рішення, суттєві проблеми під час розгляду відповідної заяви учасника справи, що негативно відображається на якості ухваленого судового рішення.

Зокрема, частиною третьою ст. 325 ГПК визначено, що за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд може:

- 1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі;
- 2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення;
- 3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

Насамперед необхідно зазначити, що основним завданням суду під час розгляду по суті заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами є встановлення наявності таких обставин на час розгляду справи та ухвалення судового рішення. Однак, існуюча в пункті 2 частини третьої ст. 325 ГПК України норма покладає на суд обов'язок встановивши наявність нововиявлених або виключних обставин, що впливають на ухвалене рішення, не лише скасувати таке рішення – але й одразу постановити нове рішення. Тобто, в тому разі, якщо під час розгляду заяви про перегляд рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд дійде висновку про існування таких обставин – суд повинен у межах цього провадження провести повторний розгляд справи по суті, чим розкриває учасникам справи свій намір задовольнити заяву про перегляд рішення за нововиявленими або виключними обставинами ще в процесі її розгляду, що надає учаснику справи обґрунтовану підставу заявити судді відвід, через виявлену упередженість під час розгляду заяви.

Враховуючи викладене, процедура перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами підлягає наступній зміні: в разі, якщо суд дійде висновку про існування на час розгляду справи нововиявлених або виключних обставин, які впливають на ухвалене рішення, – суд повинен постановити ухвалу про задоволення заяви, скасувати рішення та призначити повторний розгляд справи в загальному порядку.

Згідно з частиною другою ст. 343 ГПК України у разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує

державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника).

Таким чином, положення цієї статті наділяють господарський суд виключно правом ухвалення судового рішення, що має зобов'язальний характер і покладає на державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця обов'язок усунути встановлене судом порушення та поновити порушене право заявника, при цьому не дозволяє суду самостійно скасовувати рішення перелічених осіб, у разі їх незаконності, що знижує ефективність судового контролю за виконанням судових рішень.

З наведених вище підстав частину другу ст. 343 ГПК України доцільно викласти в такій редакції: «у разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржувані рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і скасовує оскаржуване рішення та/або зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу органу державної виконавчої служби, приватного виконавця усунути порушення (поновити порушене право заявника)».

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження положень нової редакції ГПК України дозволило виявити недоліки в законодавчому забезпеченні господарського судочинства та сформулювати пропозиції, спрямовані на їх усунення, що сприятиме покращенню ефективності захисту порушених прав суб'єктів господарських відносин та перешкоджатиме зловживанню процесуальними правами несумлінними учасникам процесу.

До таких пропозицій належать:

- необхідність удосконалення процедури представництва в суді по незначних справах шляхом надання штатним юрисконсультам, які не мають статусу адвоката, право представляти інтереси суб'єкта господарювання в суді на підставі довіреності;
- доцільність розширення повноважень експертів з питань права надання їм повноважень надавати висновки з питань змісту та тлумачення норм національного права;
- можливість скасування судового наказу за заявою боржника лише в разі доведення його неправильності або незаконності;
- надання господарському суду права залишати позовну заяву без розгляду за відповідною заявою позивача на будь-якій стадії судового розгляду, а також права зупиняти провадження в справі до набрання чинності судового рішення в іншій справі, що розглядається в порядку господарського, цивільного чи адміністративного судочинства, якщо це впливає на розгляд справи;
- доцільність скасування інституту нарадчої кімнати;
- необхідність зміни процедури перегляду справи за нововиявленими або за виключними обставинами шляхом відокремлення процедури розгляду заяви про перегляд справи за нововиявленими або за виключними обставинами від процедури повторного розгляду справи, в разі скасування судового рішення за нововиявленими або за виключними обставинами;
- потреба наділення господарського суду повноваженнями скасовувати незаконні рішення державних і приватних виконавців як наслідок

розгляду скарг сторін виконавчого провадження на їхні рішення та дій.

Список використаних джерел

1. Господарське законодавство України: перспективи модернізації на засадах сталого розвитку: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Київ: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 320 с.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 01.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення: Закон України від 18.12.2019 р. № 390-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 15. Ст. 95.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31–32. Ст. 263.
- development] (2019) / pid zah. red. V.A., Usty-menka. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen, 320 (in Ukrainian).
2. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 01.11.1991 № 1798-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Economic Procedural Code of Ukraine 01.11.1991 № 1798-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] (1992), 6: 56 (in Ukrainian).
3. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozshyrennia mozhlyvostei samopredstavnytstva v sudi orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv vlady Avtonomnoi Respubliky Krym, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, inshykh yurydychnykh osib nezalezhno vid poriadku yikh stvorennia: Zakon Ukrainy 18.12.2019 № 390-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On amendments to some legislative acts of Ukraine to expand the possibilities of self-representation in court of public authorities, authorities of the Autonomous Republic of Crimea, local governments, other legal entities, regardless of the order of their creation: Law of Ukraine 18.12.2019 № 390-IX. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] (2020), 15: 95 (in Ukrainian).
4. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidpriemstiv ta hromadskykh formuvan: Zakon Ukrainy 15.05.2003 № 755-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [On state registration of legal entities, natural persons-entrepreneurs and public formations: Law of Ukraine 15.05.2003 № 755-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine] (2003), 31–32: 263 (in Ukrainian).

References

1. Hospodarske zakonodavstvo Ukrainy: perspektyvy modernizatsii na zasadakh staloho rozvytku [Economic legislation of Ukraine: prospects for modernization on the basis of sustainable

V.O. Koverznev (2020). DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF ECONOMIC PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE. *Law. Human. Environment*, 11(2):98-106. <https://doi.org/10.31548/law2020.02.012>.

Summary. The author of the article emphasizes that the judicial and legal reform carried out in Ukraine in 2016–2017 in general allowed to ensure the implementation of modern international legal standards of judicial protection of the rights of participants in economic relations, which is a reliable guarantee of sustainable development for years to come.

At the same time, the study of the new version of the Commercial Procedural Code of Ukraine revealed some shortcomings in the legislative support of commercial litigation and formulated proposals to eliminate them, which will improve the protection of violated rights of business entities and prevent abuse of procedural rights by dishonest particip.

In particular, it is justified: the need to improve the procedure of representation in the commercial court in minor cases by granting staff legal advisers who do not have the status of a lawyer, the right to represent the interests of the business entity in court on the basis of power of attorney; the expediency of expanding the powers of legal experts and giving them the power to interpret the rules of national law; establishing the possibility of revoking a court order at the request of the debtor only if the debtor proves its incorrectness or illegality; granting the commercial court the right to leave the statement of claim without consideration of the relevant application of the plaintiff at any stage of the trial, as well as the right to suspend the proceedings until the entry into force of a court decision in another case under commercial, civil or administrative proceedings, if this affects the consideration of the case; expediency of abolishing the institute of the deliberation room; the need to change the procedure for reviewing the case on newly discovered or exceptional circumstances by separating the procedure for reviewing the application for review of the case on newly discovered or exceptional circumstances from the review procedure, in case of cancellation of the court decision on newly discovered or exceptional circumstances; the need to empower the commercial court to overturn illegal decisions of public and private executors as a result of consideration of complaints of the parties to the enforcement proceedings against their decisions and actions.

Keywords: commercial litigation, rule of law, effective judicial protection
